

**IDENTITET I ALTERITET U KNJIŽEVNOSTI RUMUNA
U VOJVODINI: NA PRIMERIMA ROMANA RADU FLORE¹**

Mirjana ČORKOVIĆ

The central point of this paper is the concept of identity and alterity in Romanian literature in Voivodina (Serbia), based on the analysis of Radu Flora's novels. The article is based on I.M. Lotman's term *world view*, which supports interdisciplinary research of fictional texts. These texts are viewed as parts of culture they stem from. Both culture and identity are perceived as constructs that change over time. The notion of identity is determined by alterity, but it also mirrors itself in the Other.

The relation between Romanian ethnic minority and Serbian ethnic majority is examined based on concepts of center and periphery. This relation is analysed taking into consideration texts about cultural and educational policy, and the rise of the Yugoslav national idea, on the one hand, and life of Romanian ethnic minority in a new state (Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes e.g. Kingdom of Yugoslavia) after 1918, on the other hand.

Radu Flora belongs to the first generation of Romanian writers in Voivodina (Serbia). In the examined novels he wrote about teachers and their actions that contributed to cultivation of cultural identity of Romanians in Voivodina in interwar period. As literature has a great role in remembering the collective past, Radu Flora's novels comprise lots of elements that constitute Romanian identity. As such, his novels serve as documents about his community, as well as a part of cultural memory of his society.

Keywords: identity, alterity, center, periphery, Romanian ethnic minority, Voivodina, Serbia, literature, cultural memory, text as a document, Radu Flora, novels

Uvod

Književnost Rumuna u Vojvodini jedna je od mnogobrojnih književnosti ovog regiona, u kom živi preko 26 različitih etničkih zajednica, različitih veroispovesti, i u kom se koristi 6 službenih jezika, među kojima je jedan i rumunski. Savremeno književno stvaralaštvo na rumunskom jezičkom izrazu nastaje posle II svetskog rata.

¹ Ovaj rad predstavlja modifikovani ekspoze magistarskog rada odbranjenog 2008. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu pod naslovom *Slika sveta u romanima Radu Flore*.

Radu Flora pripada prvoj generaciji banatskih pisaca savremenog rumunskog književnog izraza. U okviru žanrovski raznolikog književno-stvaralačkog rada, svoj doprinos ostvario je kao pesnik, prozaista, dramski pisac, esejista, književni kritičar i istoričar. Debituje kao pesnik zbirkom *Drum prin noapte și prin zi* (1947), iza kojih slede *Poeme cu lumină* (1950), *Liniștea zorilor* (1976), *Piruet* (1981), *Unghi de cer* (1984), *Maree* (1986). Tokom gotovo pola veka stvaralaštva, pored više zbirki poezije, objavio je i jednu komediju u pet činova *Șkola verenika* (Școala logodnicilor, 1956, objavljena u listu „Lumina”), pripovetku *Amintiri din copilărie* i romane koji su predstavljali predmet analize ovog rada: *Crucea* ([*Krst*], objavljen kao feljton u toku 1951-52. godine u časopisu *Libertatea*), *Cînd vine primăvara* (*Kad dođe proleće*, 1970), *Capcana* ([*Zamka*], 1978), *Vîrtejul* ([*Vrtlog*], 1980), *Zidul* ([*Zid*], 1983), *Vizuina* ([*Jazbina*], objavljen posthumno 2002).

Brojni razlozi su nas naveli na opredeljenje za ovog pisca čiji romani su nam se učinili zanimljivim i paradigmatičnim u pogledu književne kritike i recepcije dela rumunske manjinske književnosti u Vojvodini. Iako je autor analiziranih romana, s jedne strane, pre svega bio lingvista, književni i kulturni život Rumuna u Vojvodini u drugoj polovini XX veka ne može se pravilno razumeti ako se ne uzme u obzir sveukupna književna, naučna i prosvetna aktivnost R. Flore¹, koji je viđen kao predvodnik intelektualne elite u svojoj zajednici. Radu Flora je živio između 1922. i 1989. godine, a već samo letimičan pogled na njegove aktivnosti govori da je u gotovo pet decenija stvaralaštva uvek bio usmeren na prezentovanje kulture Rumuna u Banatu, kako u inostranstvu, tako i u zemlji. S druge strane, činjenica da su Florini romani nastali u trenutku kada se uspostavljala književna paradigma na rumunskom jezičkom izrazu u Vojvodini, te da na neki način i sami predstavljaju uzor generacijama koje dolaze, bila je dodatan motiv pri opredeljivanju za analizu navedenih romana.

Strukturalno-semiotički pristup tekstu i teorije identiteta i alteriteta

Analizirani romani dosad nisu bili predmet kompleksnije analize; kada su se dela pojavila, pratila ih je oskudna književna kritika. S jedne strane, književni centri u Rumuniji i Srbiji su u malobrojnim prikazima dobro prihvatili dela², iako bi se prema postojećim poetološkim merilima romanima mogle pripisati značajne primedbe. S druge strane, onovremena rumunska književna kritika savremene rumunske književnosti u Vojvodini bila je tek u povoju, pa su prikazi uglavnom lišeni estetske podloge i odgovarajuće književno-teorijske metodologije za tumačenje vrednosti romana. Imajući u vidu da su prvi banatski kritičari bili Florini savremenici, objektivno prosuđivanje

¹ Više o Radu Flori v. Ćorković 2007.

² Up. Vintilescu 1981a, Vintilescu 1981b, Savić 1982, Magdu 1985: 22, Dima 1987, Ungureanu 1990, Popa 1997, Magda 1993, Almăjan 2002.

romana je bilo još više otežano, pa takva razmatranja nisu smatrana relevantnima u ovom radu.

S obzirom na činjenicu da su se dosadašnji kritičari u svojoj analizi usredsređivali samo na fragmente, a ne na romane u celini, u svom tumačenju oslonili smo se na strukturalno-semiotičku teoriju Jurija Mihajloviča Lotmana, dominantnu u drugoj polovini XX veka u umetničkim istraživanjima. Pošli smo, naime, od Lotmanovog termina *slika sveta* (ili: *model sveta*), pod kojim se podrazumeva umetnikova ideja koja se materijalizuje kao njegov celoviti model ili slika fragmenta stvarnosti kroz složenu strukturu umetničkog dela. Imajući na umu da se tekst posmatra kao jedinstvena struktura unutar koje nema ničeg slučajnog i u kojoj „svi elementi umetničkog teksta nose značenje“ (Lotman 1976: 49), analizirali smo različite nivoe strukture, koji pružaju informacije bitne za razumevanje modela sveta koji se u tekstu reprodukuje.

Model sveta predstavljen u romanima bazira se na autorovom shvatanju strukture stvarnosti i njegovom modelu sveta koji se konstruiše od različitih antropoloških, psiholoških, socijalnih, istorijskih i drugih elemenata (Vianu 1968: 311). Isticanjem podjednake važnosti svih elemenata koji su uzajamno povezani u mreži odnosa, jasno je da u ovakvom poimanju „pojam teksta nije apsolutan. On je korelativan sa celim nizom drugih propratnih istorijsko-kulturnih i psiholoških struktura“¹ (Lotman 1976: 364).

Ključnu ulogu u formiranju utisaka o predmetu analize, dakle, čini razumevanje, budući da se raznolike kulture ne mogu procenjivati na osnovu iste skale vrednosti (Fabijeti 2002: 54). Kako bismo istražili u kojoj meri iskustvo života na margini / u manjini utiče na nastanak i manifestuje se u književnim tekstovima Rumuna u Vojvodini, u analizi navedenih dela smo metaforički primenili pojmove centra (većine) i periferije² (manjine), sagledavajući uzajamni odnos većine (centra) i manjine (periferije). Manjina se ne posmatra samo kao brojčano manja skupina, već manjinu konstituiše njen položaj u odnosu političke, kulturne i dr. moći između, konkretno, rumunske manjine u Vojvodini i većinskog, srpskog okruženja.

¹ Slične stavove nalazimo i kod nekolicine rumunskih naučnika koji skreću pažnju na problem tumačenja teksta, postavljajući temelje modernoj hermeneutici. To su pre svega Mirča Elijade (Mircea Eliade), Lučijan Blaga (Lucian Blaga), Konstantin Nojka (Constantin Noica), te Adrian Marino, da pomenemo samo neke. Navedene autore povezuje činjenica da u svojoj analizi polaze od teksta kao dokumenta, s tim što Elijade postavlja suštinski uslov za razumevanje vrednosti i poruka koje tekst kao dokument u sebi nosi: tekst se uvek tumači u svom originalnom, specifičnom kontekstu, izuzimajući bilo kakve druge perspektive ili tačke gledišta (Eliade cit. prema Marino 1980: 35), dok Marino navodi da je ključ svake interpretacije orijentisanje ka specifičnom pogledu na svet, *Weltanschauung*-u, koji razrađuje, artikuliše i vrednuje prvobitne situacije (Marino 1980: 59).

² U poslednje vreme i u Rumuniji i u Srbiji se sve češće sreću ovakva razmišljanja u analizi književnih tekstova (up. Ivanić 1998, Konstantinović 2004, Ungureanu 2005, Spiridon 2006), a kada je reč o književnosti Rumuna u Vojvodini v. i Ćorković 2006, Ćorković 2007.

Vojvodina se u ovom radu posmatra kao multietnička i multikulturalna sredina, u kojima vekovima koegzistiraju različiti narodi, jezici, religije, tradicije. Pojam kulture se u radu vidi kao rezultat nekog specifičnog istorijskog procesa, kao “celina pojmova i stavova koji su svojstveni određenoj društvenoj grupi u određenom istorijskom periodu” (Fabijeti 2002: 53). Pored naučnog znanja, u kulturu se, u tom slučaju, uključuje i “umetnost, religija, pravo i navike, običaji i način života prihvaćen u društvu” (Fabijeti 2002: 54).

Ovakvo koncipirana književna analiza u kojoj, „pogled na svet“ (savremenom terminologijom rečeno: identitet) autora, kao pojedinca i pripadnika određene zajednice, prožima tkivo teksta, komplementarna je sa savremenim konstruktivističkim teorijama identiteta i alteriteta, prema kojima identitet nije čoveku dat jednom za svagda, već je to kvalitet koji se konstruiše, i to kontekstualno – u zavisnosti od spleta okolnosti lociranih u datom geografskom i socijalnom prostoru, kao i u vremenu (Bugarski 2005: 70).

U naukama o čoveku pod identitetom (lat. *identitas*, od *idem* – isto) – obično se podrazumeva skup i kontinuitet suštinskih svojstava kojima se pojedinac ili zajednica definišu naspram drugih. To je osećanje pripadnosti određenom kolektivu – MI, odnosno svest o sopstvenoj ličnosti – JA . Na identitet jedne grupe utiče više elemenata od kojih se neki smatraju objektivnima (jezik, teritorija, religija, običaji), a drugi subjektivnima (verovanja, mitovi, legende, sećanja, simboli). Osnovna funkcija tih elemenata jeste da objedini članove skupine koju definiše, a njihova interakcija obezbeđuje osećanje pripadnosti i solidarnosti (Bugarski 2005: 67-69). Drugost, ili alteritet, posmatra se kao sastavni deo identiteta. U ovom radu, pri tom, pod alteritetom se ne podrazumeva samo slika o drugom kao etnički različitom. U nešto složenijem smislu, ovde je reč i o raslojavanju identiteta i doživljaju drugosti u okviru sopstvene zajednice.

U osnovi svakog identiteta je pamćenje. Stoga je koncept identiteta usko povezan sa teorijom kulture sećanja, koja pokušava da rekonstruiše uslove nastanka kolektivnih identiteta. Prvo pitanje koje treba postaviti je sledeće: šta je zapravo sadržaj kulturnog pamćenja? Kulturno pamćenje je „sve ono što ne smemo zaboraviti“ (Assmann 2005: 36). Identitet pojedinca ili zajednice obično se konstruiše oko reprezentativnih tragova prošlosti, onih koji u sećanju dobijaju najznačajnije mesto.

Teme, motivi, pa i sam razvoj određene kulture i književnosti, koje u nekom svom ritmu prate promene u društvu, uvek su povezani sa politikom i kulturnom politikom, te je stoga bilo neophodno videti kakve posledice je u životu rumunske manjine izazvalo promenjeno okruženje i svakodnevnica Rumuna u Vojvodini posle I svetskog rata, kao i politika Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije – kao centra, čija srž je bila ideja da se stvori osećanje jugoslovenskog nacionalnog identiteta koji bi spojio postojeće kulture i napravio novi nadnacionalni model jugoslovenske kulture. Pod nacijom se ovde, u duhu Benedikta Andersona, misli na imaginarnu zajednicu, na konstrukt koji se stvara i menja, na zamišljenu zajednicu ljudi koji se svi međusobno

nikada neće upoznati, ali koji na osnovu više promenljivih kriterijuma misle da pripadaju određenoj zajednici (Anderson 1990: 6-7). U svom inspirativnom delu o književnosti i kulturnoj politici u Jugoslaviji međuratnog perioda, Endru Vahtel zaključuje da se u osnovi zamisli nalazila ideja o jugoslovenskoj kulturi koja bi bila sinteza najboljeg iz svake od nacionalnih grupa koje su je sačinjavale, a koja se imala ostvariti, između ostalog, na sledeće načine: 1. putem jezičke politike, odnosno pokušaja intelektualne elite da stvori zajednički jezik, 2. putem prosvete, u okviru koje bi se posebna pažnja posvetila nastavi nacionalne istorije, geografije, jezika i književnosti, 3. nametanjem književnog kanona koji bi obuhvatao sve poželjne osobenosti jugoslovenstva (v. Vahtel 2001: 91-156).

Uprkos težnji da stvori jedinstvenu, jugoslovensku kulturu, u stvarnosti su raznovrsni kulturni modeli postojali uporedo. Najznačajniju odliku Vojvodine međuratnog perioda i dalje je činio heterogeni nacionalni karakter, ruralno društvo, tradicija, crkva i škola kao srž nacionalnog identiteta.

Rumunima u Vojvodini, međutim, nova stvarnost je donela i nove probleme u oblasti kulture i književnosti. Proklamovanje jednog “državnog jezika”, srpskohrvatskog/ hrvatskosrpskog, za rumunsku manjinu je imalo teške posledice, bez obzira na to što je položaj manjina u Kraljevini SHS bio regulisan specijalnom međunarodnom konvencijom, koja je, između ostalog garantovala da deca nacionalnih manjina mogu da pohađaju školu na maternjem jeziku¹ (Popi 1984: 295). S obzirom na to da su svi državni činovnici imali rok od godinu dana da savladaju jezik šire sredine, većina pripadnika rumunske intelektualne elite je izabrala da živi u Rumuniji, gde su u tom trenutku uslovi za rad bili bolji. Kao direktna posledica takve odluke, Rumuni u srpskom Banatu su ostali bez velikog broja sveštenika, bez lekara, advokata, ali pre svega, bez učitelja, intelektualne elite tog vremena koja se bavila očuvanjem i negovanjem kulture, koja je, uključujući prosvetnu i versku komponentu, odigrala ključnu ulogu u očuvanju nacionalne posebnosti (up. Dimić 1997, Mitu 1997).

Bilo je jasno da se prosveta i jezička politika pokazuju kao osnovno sredstvo u postizanju raznovrsnih ciljeva ne samo vlasti, već i manjine, kako u međuratnom, tako i u posleratnom periodu. Stoga je suština aktivnosti intelektualne elite bila, ipak, usmerena na pitanje obrazovanja na maternjem jeziku, za čije rešavanje su bile zainteresovane obe države, s obzirom da je formiranje prve intelektualne elite bilo neophodno za stvaranje uslova za nastanak savremene književnosti i modernog kulturnog modela na rumunskom jeziku. Pitanje obrazovanja² rešeno je sredinom

¹ Kraljevina Rumunija imala je iste obaveze prema Srbima u Rumuniji.

² Do kraja druge decenije XX veka rumunskih učitelja u srpskom Banatu, kao i srpskih u rumunskom Banatu, ostalo je isuviše malo da bi se moglo sprovesti rešenje do kog su došle Vlade 1927. godine o izvođenju nastave na maternjem jeziku. Činjenica je da se veliki broj budućih učitelja školovao u Rumuniji, ali odande se često nisu vraćali. Iako se iz tog razloga pri Gimnaziji i Učiteljskoj školi u Vršcu otvara rumunsko odeljenje (1927/28), bilo je potrebno premostiti prazninu dok deca koja su upisala tu školu ne završe školovanje. Zato je 1933. godine

tridesetih godina, ali tek posle II svetskog rata, kada su umesto ideje Kraljevine o „troimenom narodu” i novoj nadnacionalnoj jugoslovenskoj kulturi, u posleratnoj Jugoslaviji uvedeni termini „bratstvo i jedinstvo” i „narodi i narodnosti”, priznata je višejezičnost, kao i kulturne razlike i sve posebnosti koje su postojale među različitim nacionalnim grupama (Vahtel 2001: 160). Nacionalne manjine su na taj način dobile mogućnost realizacije svojih prava „u administraciji i u javnom životu, u školskom sistemu, u književnom i kulturnom izrazu, kao i u sredstvima javnog informisanja (dvojezičnost), slobodnu upotrebu jezika” (Flora 1981: 14).

Kada je reč o Vojvodini posle II svetskog rata, sve je vodilo ka stvaranju povoljnih uslova za razvoj radio emisija, TV programa, štampe, listova i časopisa na jezicima koji su postojali u ovom regionu. Posle II svetskog rata rumunska manjina, s jedne strane, uključuje se u proces integracije u dominantnu sredinu u onoj meri u kojoj to donosi društveno-ekonomski razvoj. Kako navodi Slavko Almažan, rumunska manjina je prihvatala „one forme društvenog i kulturnog ponašanja koje im omogućavaju da postoje u određenom istorijskom kontekstu” (Almažan 2002a: 17). Međutim, istovremeno se velika pažnja posvećuje i očuvanju, negovanju, kao i kreiranju sopstvenog identiteta. Ako pažljivo analiziramo aktivnosti kojima se posvetila rumunska manjinska zajednica, primećujemo da ona vidi mogućnost očuvanja svog identiteta kroz široku oblast kulture. U prilog naše teze govore i neka razmišljanja S. Almažana, koji se u više eseja bavio pitanjem identiteta rumunske manjine. Autor atikuliše stav da: „manjina je po pravilu onoliko velika kolika je njena kulturna i umetnička vrednost” (Almažan 2002a: 69).

Ako se rumunska manjina odlučila za oblast kulture, na koji način je bilo moguće negovati i dalje kreirati kulturni identitet? Kod Rumuna u Vojvodini, to je dvosmeran proces. S jedne strane, neguju se tradicionalne vrednosti, čuvaju se i prenose budućim generacijama. Jedan od upečatljivih primera koji se uklapaju u ovakvu viziju očuvanja identiteta jeste, na primer, i sakupljanje rumunskih folklornih pesama sa područja srpskog Banata¹. S druge strane, rumunska manjinska zajednica je okrenuta

potpisana Konvencija o uređenju manjinskih osnovnih škola u Banatu, kojom je obezbeđena razmena učitelja. Naime, shodno Ugovoru, sve dok u Jugoslaviji ne bude dovoljno učitelja rumunske nacionalnosti za rad u manjinskim školama, a u Rumuniji učitelja srpske nacionalnosti, svaka strana mogla je angažovati potreban broj učitelja iz druge države. Prvi takvi učitelji stižu iz Rumunije u srpski Banat 1935. godine, i za njih se vezuje naziv *kontraktualni učitelji* (Popi 1984: 295-314, italik MĆ).

¹ Budući da je tradicionalno, folklorno stvaralaštvo na prostoru Banata postojalo vekovima, i da svedoči o prošlosti zajednice na ovim prostorima, sakupljanje folklornih pesama je bio jedan od glavnih zadataka Komisije za folklor pri Društvu za rumunski jezik, koje (Društvo) je predvodio upravo Radu Flora (Flora 1975: 8). Rezultat višegodišnjeg rada Komisije na terenu koji je obuhvatio gotovo sva rumunska naselja u srpskom Banatu jesu, između ostalog, i pomenute objavljene zbirke: *Foaie verde, spic de grîu* (Zrenjanin, 1979) i *Foaie verde, lămâiță* (Zrenjanin, 1982), kao i zbirka teorijskih eseja o rumunskom banatskom folkloru, *Folclor literar bănățean* (Panciova: 1975).

modernosti i progresu, i u tom smislu radi na kreiranju modernog kulturnog identiteta. A to je moguće ostvariti i kroz originalno književno stvaralaštvo rumunskog jezičkog izraza. Kao stvaralac u okviru jedne književnosti u nastanku, Radu Flora je, kao što smo već nagovestili, na izvestan način i sam predstavljao uzor. Čitajući njegove, inače estetski problematične tekstove, stiče se utisak da je pisac imao svest o značaju početaka, o stvaranju modela za buduće pisce, a možda i da je shvatio moć književnog teksta kao materijala za reinterpretiranje.

Identitet i alteritet: raslojavanje slike o sebi

Proza Radu Flore nastaje u uslovima kojima su Drugi deo neposrednog okruženja, pa se fenomen identiteta i alteriteta sa lakoćom ispoljava u njima. Analizirani tekstovi nastaju 70-ih i 80-ih godina XX veka. U kontekstu najsvetlijih trenutaka kojih želi da se seća i koji pokazuju egzistencijalne vrednosti proteklog vremena, kod pisca se rađa nostalgija za predratnim vremenima. Više od puke autobiografske reminiscencije, romani nude priču o običnim životima Rumuna u Vojvodini (Banatu) u XX veku, posredovanu nizom projektovanih slika u kojima povlašćeno mesto imaju učitelji, preko čijeg karaktera i aktivnosti se pokazuje suština identiteta pojedinca ili zajednice. Tema obrazovanja je opšte mesto u rumunskoj posleratnoj književnosti, čitava generacija književnih stvaralaca pisala je o tome.

Analizirani romani pokazuju da slikom o sebi dominira nacionalni diskurs, koji mora da se posmatra u kontekstu činjenice da su u to vreme Rumuni u srpskom delu Banata ostali „s ove strane granice“ i postali manjina odvojena od matice, te da je bilo neophodno razviti posebne strategije koje bi državnu granicu prevazišle na imaginarnom planu. A država, bilo srpska ili rumunska, sa svoje strane je itekako bila svesna uticaja učitelja na okolinu, kao i značaja obrazovnog sistema u formiranju pojedinca ili grupe. Zbog toga je i sama imala očekivanja po pitanju njihovog poziva. Za državu su učitelji bili važni jer je pored vaspitanja pojedinaca kroz obrazovanje država želela da se njeni građani poduče i važnosti odanosti državnim institucijama, kao i da se kroz školu prezentuje nacionalni identitet. Glavni zahtevi, regulisani državnim propisima, bili su da učitelji poseduju autoritet koji će učenicima odnegovati poslušnost i poštovanje, moralnost utemeljenu na zakonima vere, ljubav prema domovini koja se manifestuje ne samo pričama o junaštvu, nego i pokoravanju njenim zakonima i poštovanju državnih ustanova (v. Dimić 1997: 247). U tom smislu, učitelje iz Florinih romana nikako ne bismo mogli nazvati stručnjacima bez duha. Svoje konkretno stručno znanje oni su dopunjavali oduševljenjem i obuzetošću svojim predmetom, otelovljujući nekakav spoj naučnika i sveštenika. Ovo zapažanje lepo ilustruje primer iz romana *Cînd vine primăvara* koji govori o obrazovnoj ekskurziji učenika 4. razreda. Međusobno se nadmećući, i srpski i rumunski učitelji su ekskurziju obilato koristili kao priliku za

„utvrđivanje gradiva“ iz nacionalne istorije i geografije:

Sad je došao red na gospodina profesora Bumbića. Okupio je sve putnike gore, na mostu. Ukratko im je skicirao istoriju poslednjih srpskih despota, kao i istoriju zidanja tvrđave. Govorio je sa mnogo žara – što je bilo neobično za njegovu flegmatičnu i povučenu narav. Gotovo uzbuđeno. (...)

Gospodin Bumbić se približio bračnom paru Plešojanu, pokazujući im tvrđavu.

– Vidite? Vedeți?

Gospodin Žan učini nezainteresovan pokret, govoreći svojoj ženi:

– Kaži mu, molim te, da i mi imamo takve tvrđave. I to popriličan broj.

Gospođa Sofija je prevela.

– Takve? Din astea? začudi se gospodin Bumbić.

– Pojasni mu, draga, šta znači tvrđava Bran. I ona u Trgovištu. Pa onda erdeljski dvorci i tvrđave. U Hunedoari, u Devi...¹

Država je svojim zakonima apelovala na moralnu stranu prosvetavanja. Poznato je da putem škole veliki broj ljudi u isto vreme može da nauči kojoj etničkoj grupi pripada i koje su njene kulturne odlike, te je zadatak učitelja bio da se u tu svrhu aktiviraju mitovi, legende, da se upotrebljava prošlost i nacionalno pamćenje. Studije iz raznih disciplina pokazuju da je cilj ovakvih aktivnosti postizanje odanosti i svest o pripadnosti putem nacionalne identifikacije, pa ne čudi da je ovaj motiv prisutan i u pišćevim romanima. U tom smislu, simpatična sećanja glavnog junaka na detinjstvo i internatske dane u međuratnom periodu jasno pokazuju da učitelji sadržaj časa nisu prepuštali slučaju:

Bio je čas fizike. Sa gospodinom profesorom Pavelom Sebešanom. Takođe iz predela Ardeal. On je bio kontraktualni profesor, koga je poslala rumunska Vlada, kao skoro svi naši profesori. (...) Gospodin Sebešanu nam je pričao andegdone. A imao je redak dar za pripovedanje. Njegov omiljeni domen: heroji Erdelja: Doža, Horija, Kloška i Krišan, Janko de Hunedoara, Avram Janku, Vasile Lukač. Napajao nas je, istina, nešto ređe, i anegdotama iz života velikih fizičara: Arhimeda, Njutna, Papina, Tesle. Međutim, ove (anegdote, *op. aut.*) su mu služile pre kao rezerva. A nije ih ni izgovarao sa tolikim žarom kao one prve. Događaj sa Horijom, Kloškom i Krišanom nam je ispričao toliko puta i, povrh svega, ponavljao je i u drugim razredima – da su mu učenici

¹ „Acum a ajuns rîndul domnului profesor Bumbici. I-a astrîns pe toți excursioniștii sus, pe puncte. Le-a schițat, pe scurt, istoria ultimilor despoți sîrbi și aceea a zidirii cetății. Vorbea – ceva neobișnuit pentru firea flegmatică și reținută – cu multă aprindere. Aproape extatic. (...) –Vedeți? Vidite? Domnul Jan făcu un gest de indiferență, spunîndu-i nevestii-si: – Spune-i, te rog, că avem și noi astfel de cetății. Și încă destule. Doama Sofia a tradus. – Takve? Din astea? se minună domnul Bumbici. – Lămurește-l dragă, ce este cetatea de la Bran. Cea de la Tîrgoviște. Apoi castelele și fortărețele din Ardeal. La Hunedoara, la Deva...“ (*Cînd vine primăvara*, str. 272-273).

dali nadimak Kloška. (...) Anegdote je prosipao i dok bi objašnjavao novu lekciju, u pauzi između dva ispitivanja i u toku nečijeg odgovaranja¹.

Ljudi odvajkada žive u zajednicama, stoga ovakve legende i mitovi inspirišu snažne kolektivne emocije u nesigurnim vremenima, u periodu transformacije, i doprinose osećanju pripadnosti i solidarnosti unutar jedne grupe. Evociranje ove daleke, slavne istorije, drugačije u odnosu na istoriju drugih uporedljivih etničkih grupa, nastoji da ukaže na razlike koje postoje od davnina, kao i da je ta "drugost" opstala do danas. U tom smislu, vrednosti porekla i korena ponovo su postajale važne. Budući da je u slučaju Rumuna u Banatu zaista postojao etnički, kulturni, jezički i verski kontinuitet sa centrima u Rumuniji (Temišvar, Arad, Brašov i dr.), u romanu se posebno naglašava kontinuitet u simboličkoj ravni. Tako profesorka francuskog jezika – „Lukrecija Bugaru, koja je zvučala kao poslanik rimskog Senata za vreme kolonizacije Dakije, negde za vreme cara Adrijana”, s razlogom prozvana gospođica Romana, jer „je bolje znala da pripoveda (...) anegdote iz života Gala, Šarlemana i vrljih rimskih predaka, naših predaka, kako je uvek naglašavala²“ tragajući za etničkim identitetom, seže još dalje u maglovitu prošlost nego profesor fizike:

Epohe su se mešale u rečima koje je izgovarala gospođica Romana. Ali dominantne su bile dve: rimsko-latinska i ova aktualna: rumunsko-banatska. Reč „nacionalni“ i „specifično nacionalni“ često su se ponavljale u malom govoru. Nacionalni ljudi, nacionalni Rumuni – nije se znalo, zapravo, ko je bio više „nacionalni“?
– I postoji, molim vas, jedan nacionalni duh koji je neuništiv. Koliko god da se trudili jedni i drugi da ga ponište. (...) [Gospođica Romana] kao da je likovala. Izgledala je kao da je ispunila dužnost³.

¹ „Era ora de fizică. Cu domnul profesor Pavel Sebeșanu. De fel din părțile Ardealului. Acesta era profesor contractual, trimis de către guvernul român, ca mai toți profesorii noștri. (...) Domnul Sebeșanu ne povestea anectode. Și avea un dar rar al povestirii. Domeniul lui preferat: eroii Ardealului – Doja, Horia, Cloșca și Crișan, Iancu de Hunedoara, Avram Iancu, Vasile Lucaci. Ne îmbiba, ce-i drept, ceva mai rar, și cu anectode din viața marilor fizicieni: Arhimed, Newton, Papin, Tesla. Însă acestea îi serveau drept rezervă. Nici nu le spunea cu atîta înflăcăre ca pe primele. Întîmplarea cu Horia, Cloșca și Crișan ne-o spunea de atîtea ori – și, pe deasupra, o repeta și în celelalte clase – că elevii l-au poreclit Cloșca. (...) Anecdotele le turna și în timpul explicării lecției noi, în pauza dintre două examinări sau chiar și în timpul răspunsului cuiva.“ (*Cînd vine primăvara*, str. 83-84).

² „Lucreția Bugaru, care părea un emisar al Senatului roman de prin vremea colonizării Daciei, undeva sub împăratul Hadrian“, (...) „știa mai cu seamă să povestească (...) anectode din viața galilor, a lui Charlemagne, și a virușilor străbuni romani, stramoșii noștri, cum sublinia mereu“ (*Cînd vine primăvara*, str. 83).

³ „Epocile se amestecau în cuvîntul rostit de domnișoara Romana. Dar dominante erau două: cea romano-latină și cea actuală, românesc-bănățeană. Cuvîntul „național” și „specific național” reveneau des în micul discurs. Naționali oamenii, naționali românii – nu știai, de fapt, care erau mai „naționali”?”

Jasno je da i gospođica Romana govori zapravo o nostalgичnom predanju o zajedničkom poreklu, a ne o stvarnoj krvnoj vezi; „o mitskoj, simboličkoj a ne realnoj istoriji“ (Bugarski 2002: 15). Naglašavanjem specifičnih kulturnih razlika ona samo jasnije ocrtava etničke granice zajednice koja ne želi da se asimiluje.

Tako i legende o osnivanju naselja, na primer, imaju svoje mesto u kolektivnom pamćenju zajednice koje naglašava i zajedničko poreklo i poseban etnički identitet zajednice. Zanimljiv primer nalazimo u romanu *Virtejul*. Radnja romana se odvija u izmišljenom selu Glogovac u Vojvodini, u kom izmešano živi pretežno nemačko stanovništvo, ali ima i Rumuna, Srba i Mađara. Svaka od ovih etničkih zajednica ima svoju priču o osnivanju sela, koja se prenosi s kolena na koleno, a kojom potvrđuje svoju trajnost na ovim prostorima. I dok rumunska priča kaže:

Ali Rumuni su bili tamo gde i sada prolazi glavni put. Ka gradu. U centralnom delu sela. A njihova legenda kaže da su oni bili prvi stanovnici sela. I otac Avram Mirča zna jednu legendu. Po kojoj su Rumuni sasvim sigurno bili prvo stanovništvo u selu. Autohtono. Zbog toga se njihova ulica i nalazi na glavnom putu¹,

protu Boža je, na primer, verovao da su „selo osnovali Srbi, koji su činili većinu u selu, pa su kasnije rumunizovani“ (*Zidul*, 388).

Ponekad su učitelji deci davali zadatke čiji cilj bi osim praktične vežbe iz jezika, istorije ili nekog drugog predmeta, mogao da se tumači i kao očuvanje tradicije koja daje uvid u zajedničke vrednosti i uverenja grupe: „Za posle praznika, svaki učenik trećeg razreda treba da zapiše jednu priču u svesku. Neku koju je čuo – ili će je čuti od svojih starijih.// Zadatak je bio lep. Lak. Ali i težak. Zato što deca dosad nisu radila tako nešto²“. Drugi primer govori o prenošenju narodnog običaja iz Rumunije, dakle iz matice, u srpski deo Banata, koji više nije blizu svog centra, a koji simbolički može da obezbedi kontinuitet sa stanovništvom u matici. Kako se navodi u romanu *Cînd vine primăvara* direktor škole je za 1. mart ušao u kantinu i

– Şi există, vă rog, un spirit național care este indestructibil. Oricât s-ar trudi unii și alții să-l anihileze. (...) (Domnișoara Romana) părea că jubilează. Era ca și când și-ar fi împlinit o datorie” (*Cînd vine primăvara*, str. 241).

¹ „Dar românii erau pe acolo pe unde merge și acum drumul cel mare. Spre oraș. În partea centrală a satului. Și legenda lor spune că ei erau primii locuitori ai satului. Și părintele Avram Mircea are o legendă. După care românii ar fi fost, în mod sigur, populația primă în sat. Cea de baștină. De aceea se și află strada lor la drumul principal” (*Virtejul*, str. 161).

² „Pentru după vacanță, fiecare elev dintr-a III-a să scrie în caiet o poveste. Pe care a auzit-o – sau o va auzi – de la cei mai bătrâni ai săi. Sarcina era plăcută. Ușoară. Dar și grea. Căci copiii nu mai făcuseră așa ceva“ (*Virtejul*, str. 437).

Primetio je *marcišor*¹ na reverima pedagoga i nadzornika. I da možda mlađi dečaci ne bi bili iznenađeni ovim novim ukrasom, osetio se pozvanim da im objasni kako *marcišor* predstavlja drevni rumunski običaj, koji datira, po svemu sudeći, još od vremena naših predaka Dačana. U Rumuniji, tako, za 1. mart sve žene stavljaju muškarcima na grudi po jedan *marcišor*. Drugim rečima, to je narodni običaj. A ako je narodni, onda je i lep. Posle ručka na još nekoliko grudi se pojavio ukras *marcišor*².

Kada ovaj primer tumačimo u duhu navoda Erika Hobsboma da u novim kontekstima država ili različite društvene grupe traže nova sredstva koja bi obezbedila socijalnu koheziju i identitet, od kojih je jedno i *izmišljanje tradicije*, tj. izmišljanje novih javnih praznika, ceremonija, heroja, simbola (Hobsbom/Rejndžer 2002: 383), nalazimo lepu ilustraciju za jednu od inovacija kojoj su pribegli učitelji u navedenom Florinom romanu.

Pored stručnog i ličnog obrazovanja, cilj učitelja u Florinim romanima je bio da jasno odrede okvire kolektivnog identiteta. Ova ideja utiče na formiranje slike o sebi na takav način da se učitelji javljaju kao čuvari i nosioci tradicije, koji učenicima prenose novo znanje o sebi. Ilustrativan primer nalazimo i u romanu *Capcana*:

književni rumunski jezik koji se lepo govori, rumunska književnost sa svojim predstavnicima i rumunska kultura uopšte, bili su za (učenika) Bogdana Bužora i njegove kolege pravo otkriće. (...) toliko su se sada trudili profesori iz Rumunije da im pokažu da su oni Rumuni. Da je njihova otadžbina s one strane granice i da, što je najvažnije, rumunski narod ima slavnu istoriju³.

¹ *Marcišor* (rum. Mărțișor) – Kako navodi Jon Ginoju, naziv praznika potiče od deminutiva naziva meseca marta (na rumunskom: Martie). *Marcišor* je ukras ispletan od crveno-belih niti koje predstavljaju dane, nedelje i mesece u godini, simbolizujući zimu i jesen. Prema običaju, *marcišor* se poklanja 1. marta, na dan baba Dokje i drevnog početka agrarne godine. Ranije se poklanjao devojkama i ženama, a od 19. veka roditelji ga poklanjaju deci, dečacima i devojčicama. Verovalo se da će onaj ko nosi crveno-belu nit biti snažan i zdrav čitave godine. Ne zna se od kad datira ovaj običaj, ali se povezuje sa tradicijom karpatske Dokje, lunarne boginje. Ta činjenica, smatra Ginoju (Ghinoiu), potvrđuje da je reč o autohtonom, drevnom rumunskom običaju, koji su kasnije od Rumuna preuzeli i drugi narodi centralne i jugoistočne Evrope (Ghinoiu 1997: 119-120).

² „A observat mărțișoarele la reverele pedagogilor și superiorilor. Și, eventual, pentru ca băieții mai mici să nu fie surprinși de noutatea acestor podoabe, s-a simțit chemat să le explice pe cum că mărțișoarele constituie un străvechi obicei românesc, care datează, după toate cele, încă din vremea strămoșilor noștri daci. În România, de altfel, la 1 martie toate femeile pun pe pieptul bărbaților câte un mărțișor. Cu alte cuvinte, este un obicei național. Și dacă este național, este și frumos. După prinz apărură și mai multe peipturi decorate cu mărțișoare” (*Cînd vine primăvara*, str. 62).

³ „Limba română literară, frumos vorbită, literatura română cu reprezentanții ei și cultura românească în general, au fost pentru Bujor Bogdan și colegii lui o adevărată revelație. Cu cât se trudeau dascălii sîrbi la școala primară să le inspire copiilor sentimente sîrbești, cu atît mai mult

Činjenica da Rumuni u Banatu svoju tradiciju, nasleđe, predanja čuvaju i prenose putem postojećih institucija, takođe je značajan motiv u pišćevim romanima. To jednostavno može da se ilustruje i primerom osnivanja školske biblioteke i izbora knjiga koje će činiti njen fond. Birali su se samo „veliki majstori” i njihovi veliki tekstovi koji su ušli u kolektivno nacionalno pamćenje, kao što su Kreanga, Ispiresku, Aleksandri, Eminesku, Košbuk. Kada učitelj udruži svoje knjige sa knjigama koje mu prepusti sveštenik iz parohijskog arhiva, učitelj zadovoljno zaključuje da „Eto, biblioteka je tu! 70 knjiga! Za početak nije mnogo. Ali ni malo!”¹.

Ako imamo na umu da se pripoveda o prelomnom trenutku u istoriji, kada tradicionalni svet zamenjuje moderni građanski i kada, makar formalno, verske centre zamenjuju kulturni i prosvetni, misija učitelja i sveštenika kao prosvetitelja čini se još značajnijom. Isto tako, potrebno je naglasiti da se u analiziranim romanima stvarnost sagledava kroz tačku gledišta učitelja, kao odraslih, zrelih ljudi. Kao takvi, oni ohrabrivanje u razvoju kulturnih specifičnosti vide kao vrstu patriotizma, u smislu ljubavi prema otadžbini, koja se nije kosila sa lojalnošću većinskoj zajednici.

S obzirom na to da su učitelji bili moralni uzor u selu, njihove aktivnosti preplitale su se sa crkvom i aktivnostima duhovnika², budući da su deca i posle I svetskog rata, kada su u srpskom delu Banata konfesionalne škole postale seoske, i dalje odgajivana u atmosferi duhovnosti. Brojni su primeri u romanima koji svedoče da su učitelji prirodno saradivali sa sveštenicima, dogovarajući se oko sadržaja proslava, posebno kada je u pitanju verski kalendar. S jedne strane, ponekad su se školski značajni datumi praznovali pod okriljem crkve. U romanu *Zidul*, recimo, prilikom podele knjižica po završetku škole, držala se služba u crkvi. Prisustvovali su i učitelji i deca. Iz tačke gledišta pripovedača saznajemo da je služba bila pompezna, „i sa žitom. Na radost dece”³. U romanu *Capcana* nalazimo čak i eksplicitne komentare o značaju crve i škole u očuvanju i izgradnji nacionalnog identiteta Rumuna u Banatu. Kontraktualni učitelj iz Rumunije, Avram Pitak, svestan je te činjenice i pokušava u nju da ubedi i svog mladog

se străduiau acum profesorii din România să le demonstreze că ei sunt români. Că patria lor este dincolo de graniță și că, mai ales, poporul român are un trecut glorios“ (*Cînd vine primăvara*, str. 98).

¹ „Iată, biblioteca este aici! 70 de cărți! Pentru început nu este mult. Dar nici puțin” (*Vîrtejul*, str. 290-291).

² Preplitanje sfere crkve i škole vidljivo je još u vreme najstarijih škola u Banatu, koje se pominju se već krajem 17. i početkom 18. veka, a koje su bile verskog karaktera (Došenović 1996: 5). Prvi učitelji bili su crkvena lica, a najviši ciljevi obrazovanja – religioznost i moral. U drugoj polovini 19. veka i u Banatu dolazi do prodora liberalnih ideja na svim područjima političkog i društvenog života, pa je i u oblasti školstva načinjen odlučujući korak ka osamostaljenju škola i izdvajanju iz uticajne sfere pravoslavne crkve, u čijoj je nadležnosti ostala jedino nastava veronauke (Gavrilović 1996: 23).

³ „Și cu colivă. Bucuria copiilor” (*Zidul*, str. 215).

kolegu Mihaja Kampeanua. Objašnjavajući mu „da su seljaci dobro tradicionalisti. Vezani za crkvu. A intelektualca, posebno učitelja, vide jednako povezanog sa hrišćanskom tradicijom“¹. Pitak ukazuje kolegi da je zbog toga važno da učitelji sarađuju sa sveštenikom i da idu u crkvu, jer

crkva ima i drugu ulogu. Istorijsku (...) Koju ne možemo da zanemarimo. (...) Crkva je očuvala naš narod. Tokom vekova. Možda bismo nestali kao narod da nas nije održala crkva. U tami srednjeg veka. (...) Ovde, u ovim posebnim uslovima života rumunskog stanovništva, ograničenim na mnoge načine, crkva je garancija. Njena podrška protiv ugnjetavanja².

Sa druge strane, ponekad su se crkveni praznici slavili u okviru škole, o čemu govori primer iz romana *Virtejul*, u kom su učitelj i sveštenik zajedno utvrdili program proslave Uskrsa, a učitelj je potom predložio i mesto održavanja: „Proslavu bismo održali u učionici. Staje najmanje 60-70 ljudi. I mala bina“³.

Idealan povod za okupljanje su upravo proslave, blagdani, svetkovine, praznici, posebno oni koji pripadaju crkvenom kalendaru. Proslave koje su se odvijale u okviru duhovnih svetkovina stanovništvo je dočekivalo sa velikim odobravanjem, i one su lako mogle da se iskoriste i kao medijum za učvršćivanje zajednice kao grupe ljudi koja deli iste kulturne vrednosti. Sličnu situaciju nalazimo i prilikom organizovanja rumunske proslave Božića, u izmišljenom selu Glogovac, u kom je stanovništvo bilo pretežno nemačke i srpske nacionalnosti:

Skromni program počeo je oko pet sati. (...) Tačke su se izvodile u Kampeanuovoj učionici. Klupe su služile kao mesta za publiku. Došlo je oko 15 roditelja. Ne više. Skoro sve muškarci. Prve redova klupa su izneli napolje. I učiteljev sto. Ostao je samo podijum. Koji je bio umesto scene. Odatle se recitovalo. Tu je pevao oktet oca Mirče. Spremili su i jedan duhoviti dijalog. Od Antona Pana. *Dva lažljivca*⁴.

¹ „Sătenii sînt de-a binelea tradiționalişti. Sînt legaţi de biserică. Pe intelectual, mai ales pe învăţător, îl văd la fel ataşat tradiţiei creştine” (*Capcana*, str. 108).

² „Biserica mai are şi un alt rol. Istorice. (...) Şi pe care nu putem să-l neglijăm. (...) Biserica ne-a păstrat fiinţa neamului. De-a lungul secolelor. Poate că pierem ca popor dacă nu ne menţinea biserica. În întinericul secolelor evului de mijloc” (*Capcana*, str. 109-110).

³ „Serbarea am ţine-o într-o clasă. Încap cel puţin 60-70 de oameni. Cu o bină mică” (*Virtejul*, str. 143).

⁴ „Modestul program a început pe la orele 5. (...) Punctele s-au desfăşurat în clasa lui Cîmpeanu. Băncile serveau drept locuri pentru public. Au venit vreo 15 părinţi. Nu mai mulţi. Aproape toţi bărbaţi. Primele rînduri de bănci au fost scoase afară. Şi masa dascălului. A rămas doar podiul. Care ţinea loc de scenă. De aici se recita. Şi aci cînta octetul părintelui Mircea. Era şi un dialog hazliu. Din Anton Pann. *Doi mincinoşi*” (*Virtejul*, str. 297).

I motiv jezika sagledava se u proznom opusu Flore kroz prizmu učitelja. Naracija i unutrašnji monolog glavnog lika predstavljeni su na standardnoj varijanti rumunskog jezika. U srži umetničke strukture tekstova, sa standardnom varijantom rumunskog jezika prepliće se lokalni banatski dijalekat, koji pisac koristi najčešće u dijalozima sporednih likova¹. Profesionalne obaveze učitelja uključuju velik broj javnih aktivnosti: oni podučavaju decu u školi, predvode kulturne aktivnosti u selu, pišu članke za novine, komuniciraju sa predstavnicima vlasti. Njihova odgovornost je velika: u duhu Bahtina, upotreba standardne varijante rumunskog jezika, može se poistovetiti sa unošenjem reda u govornu raznolikost koja ih u stvarnosti okružuje (Bahtin 1989: 34). To lepo ilustruje sledeći primer:

Prva stvar je ipak bila da upozna svoje učenike. (...) I glavna stvar, njihovo poznavanje jezika. Posebno književnog. Dohvatio je dnevnik. I počeo je da proziva. Alfabetiski (...) Sva deca su odgovarala na dijalektu. Što je, u suštini, prirodna stvar. Književni izgovor, kod svih učenika, u svim razredima treba da mu bude osnovna briga u periodu koji sledi. I ne samo izgovor. Već i osnovni leksički fond².

Ovaj primer govori o svesti intelektualne elite međuratnog vremena da je jeziku, od svih elemenata identiteta, pripisan najveći značaj, ne samo zbog komunikacijske funkcije, već i simboličke: „jezik se, naime, nasleđuje od predaka i predaje potomcima kao neposredan dokaz krvne veze u koju se verovalo“ (Bugarski 2002: 39).

Čitajući tekstove pisane na standardnom obliku rumunskog, kod čitalaca ili istraživača formira se faktor očekivanja na osnovu kog stičemo uverenje o govornikovom poreklu. Svojom idejom o govoru sopstvene grupe, uspostavljajući analogiju između jezika i društvene stvarnosti, Flora u analiziranim romanima utiče na rekonstrukciju lokalnog identiteta/ kreativno oblikovanje slike društva u kom i o kom

¹ Pored srpskog, u Vojvodini se mogu čuti i rumunski, nemački, mađarski, rusinski i mnogi drugi jezici. kada je reč o Rumunima, oni se identifikuju sa jezikom koji pripada posebnoj dijalekatskoj grupi banatskih govora u okviru dakorumunskih, koji obuhvataju: banatsko, muntensko, moldavsko, krišansko i maramureško narečje¹ (Flora 1969: 111-112). Rumunski pisci uglavnom stvaraju na standardnoj varijanti rumunskog jezika. Međutim, postoje i pisci koji su odabrali da pišu na srpskohtvatskom jeziku koji je bio *lingua franca* u celoj zemlji. Takav primer su, recimo, Vasko Popa i Florika Štefan.

² „Primul lucru era, totuși, acela de a-și cunoaște elevii. (...) Și lucru de căpetenie, cunoștințele lor de limbă. Mai ales de limbă literară. A apucat catalogul. Și a început apelul. În ordine alfabetică. (...) Toți copiii răspundeau în dialect. Ceea ce era, în fond, un lucru firesc. Pronunțarea literară, la toți elevii, din toate clasele, trebuia să-i fie preocuparea de bază în perioada care va urma. Și nu numai pronunțarea. Ci și un fond lexical elementar” (*Vîrtejul*, str. 139).

piše (up. Mitu 1997: 345). Mi stičemo utisak da su sagovornici, učitelj i sveštenik, poreklom iz Rumunije¹.

S druge strane, likovi u romanu mogu da se predstave na različite načine: pisac ih može neposredno opisati, drugi likovi mogu o njima govoriti, oni sami mogu govoriti o sebi (Uspenski 1979: 28). Jedna od uobičajenih tehnika karakterizacije likova zasniva se na frazeloškoj individualnosti, na upotrebi posebnog govora koji ističe obeležje posebnosti: etničke, regionalne, klasne, lične ili neke druge. Oblikujući na taj način čitaočevu i istraživačevu tačku gledišta, pisac nas smešta u lokalnu sredinu, u kojoj govor likova karakteriše jezik koji prirodno proizilazi iz te sredine. Lokalna leksika marker je društvene solidarnosti, svakodnevnih razgovora, neformalnog konteksta, bliska je svakidašnjim mislima i osećanjima ljudi (Kristal 1995: 24). Na taj način, čitaočima sa kojima pisac deli isti kulturni kôd, tekst će zvučati umentički istinito.

U romanu *Virtejul*, međutim, nalazimo primer kada se deca vraćaju iz škole u kojoj uče standardni rumunski jezik i pokušavaju svoje znanje da prenesu na roditelje koji se na dubljem, ljudskom planu identifikuju sa lokalnim rumunskim govorima, i evo kako oni reaguju:

Roditelji su teže usvajali ove reči. Čak su im izgledale i prilično čudno. Kao da dolaze iz drugog jezika. Nije se jednom desilo, i to u više kuća, da decu podsećaju na čuvenu anegdotu. Sa grabuljama: Pazi. Da ti ne skoče grabulje u nos. A onda da se setiš naših lepih banatskih reči².

Ovakvi primeri svedoče o činjenici da nečiji jezički identitet čine svi jezici koje govori. U slučaju učitelja iz romana, upotreba jednog (standardnog rumunskog) jezika u struci, može da se posmatra kao uticaj profesionalnog identiteta, s obzirom da su u svakodnevnom životu koristili lokalne banatske rumunske govore, srpski - kao jezik šire sredine, a ponekad i nemački, mađarski ili sl. Opaska roditelja da reči iz standardnog rumunskog zvuče drugačije, kao da su „iz drugog jezika” jasno potvrđuje polaznu premisu da identitet i alteritet u romanima Radu Flore ne mogu da se posmatraju kao suprotni polovi, te da drugi ne mora obavezno da bude neko ko govori mađarski, srpski ili nemački, već i neko ko govori rumunski, ali drugačije od *Nas*.

Baš o takvoj vrsti granice govori i Pjero Zanini u svojoj knjizi o značenjima granice, zaključujući da to ne mora uvek da bude jasna linija, međa koja *Nas* deli od *Drugih*, već ona može biti i duhovne prirode (Zanini 2002:20). U tom smislu,

¹ To, doduše, ne bi bilo nemoguće s obzirom na vreme zbivanja radnje, i uzimajući u obzir činjenicu da su sveštenici i učitelji često obrazovni u Rumuniji u to doba, iako to ovde nije slučaj, jer znamo da je učitelj Kampeanu poreklom iz srpskog dela Banata.

² „La părinți aceste vorbe prindeau mai greu. Ba li se păreau și cam ciudate. Ca venite dintr-o altă limbă. Nu o singură dată și nu într-o singură casă li se reamintea copiilor cunoscuta anecdotă. Cu grebla: Ia seama. Să nu-ți sară grebla-n nas. Și apoi să-ți aduci aminte de frumoasele noastre vorbe. Bănățene” (*Virtejul*, str. 220).

ilustrativan primer je upravo lik učitelja iz analiziranih romana. On potiče iz rumunske zajednice, iako deli sa njom brojne elemente na osnovu kojih se konstituiše identitet Rumuna u Vojvodini, međutim, postoji ipak nešto po čemu se on ipak razlikuje od svih ostalih.

Ono što lik učitelja čini Drugim u sopstvenoj zajednici 30-ih godina prošlog veka jeste znanje i obrazovanje po kome se izdvaja. Učitelj je drugačiji jer je čovek od teorije i mašte, među ljudima od prakse. On predstavlja moderni kulturni model, intelektualca koji je u osnovi prosvetitelj – budući da se njegove aktivnosti temelje na razumu, a modernista je u smislu stvaralaštva, inovacije, želje i truda da se svet vidi kao promenljiv. Tridesetih godina prošlog veka, verovanje učitelja da adekvatnim obrazovanjem može da se ostvari napredak u socijalnoj, ekonomskoj, političkoj ali i duhovnoj dimenziji života, bilo je realan nagoveštaj posleratnog modernog vremena.

Figura učitelja se u mnogo čemu razlikuje od svoje okoline. Kada u romanu *Capcana* novi učitelj stigne u selo, meštani znaju da je on „stranac“, već samo na osnovu njegove varoške odeće. Lik učitelja u romanima Flore trezveno doživljava svet oko sebe i sam je svestan da se stvarni svet razlikuje od njegovog unutrašnjeg sveta, kao i da on nema mnogo sebi sličnih ljudi u seoskoj sredini u kojoj radi, kao što to ilustruje citat iz romana *Capcana*: „Ovde u (selu, *prim. aut.*) Plopu je potpuno izolovan. Objektivno govoreći, drugačije nije ni moglo biti“. Svet u kome se najbolje snalaze ovi misaoni likovi jeste svet knjige. Kao takvi, oni teško nalaze adekvatnog sagovornika u ruralnoj sredini u kojoj obitavaju. Zbog toga često beže u svet mašte koja predstavlja svojevrsan način da se otkrije i neki drugi, novi svet, da se pobegne od skućene realnosti banatske provincije koja guši, pa tako glavni junak, učitelj, u romanu *Vîrtejul* razmišlja, citiram: „Stvoriće svoj svet. Svet umetnosti. Muzike. I književnosti“¹. Kroz tačku gledišta sveznajućeg autora, koji računa da mu čitalac veruje da on zna kako se junak oseća i šta misli, saznajemo da učitelj iz romana *Zidul*:

Mного je čitao. Hrpe knjiga iz književnosti. (...) Čitajući, Kampeanu se osećao, u svakom slučaju, kao u drugom svetu. Odvojen od sveta na javi. U suštini, činilo mu se da onaj svet iz knjiga, iz književnosti, oseća istinski. Da *živi* u njemu. Bila je to neka vrsta posebne zamene. Identifikacije. Sa *onostranim*.

Navedeni primer svedoči da je lik učitelja sam sebe doživljavao kao drugačijeg, ali tako ga je videla i šira zajednica. Pored ličnih ideala, u lik učitelja pisac je neminovno uneo i sliku koja je u društvu postojala o njima. Brojne studije o pozivu učitelja iz različitih disciplina govore o tome da su upravo zbog profesije koju su obavljali oni imali poseban položaj u Srbiji u međuratnom periodu. Obrazovanost, znanje i talenti učitelja dali su njihovom društvenom statusu posebnu snagu. Kako navodi Stolić, s jedne strane, kao da se u svesti ljudi zadržala misao da su učitelji veoma

¹ „Aici la Plopu este complet izolat. Şi altfel, obiectiv luînd, nici nu se putea“; „Îşi va crea o lume a sa. A artei. A muzicii. Şi a literaturii“ (*Capcana*, str. 404).

blizu centra moći, blizu vlasti (up. Stolić 2001: 205-232), s obzirom na činjenicu da su posle položenog učiteljskog ispita u ne tako dalekom 19. veku na svoj položaj postavljeni ličnim ukazom ministra obrazovanja. S druge strane, u društvu u kom su živeli i radili bili su veoma cenjeni i uživali su autoritet jer su svoje mesto u državnoj hijerarhiji obezbedili na osnovu zasluga, a ne po principu rođenja. Ovo se posebno odnosi na seoske učitelje. Dobru ilustraciju za ovakvo razumevanje autoritativnog kulturnog modela koji predstavlja, pružaju sledeći navodi iz romana *Zidul* (*Zid*): kada učitelj vodi raspravu sa tvrdoglavim roditeljem, diskusija se autoritativno završava rečenicom: [“Ja sam ovde učitelj!”]¹. Ovakva izjava roditelju oduzima svaki argument i on odlazi “poražen”. S obzirom na tako formiranu sliku o učiteljima u društvu, njihov uticaj je neminovno prevazilazio sferu škole, te vaspitanja i obrazovanja dece. Oni su bili prvi ljudi u selu, moralni uzor, intelektualna elita, te navedeni citat ukazuje da je okolina saglasna sa prestižnim statusom učitelja koji ga čini drugačijim u odnosu na zajednicu kojoj pripada. Ovakva narativna tematizacija figure učitelja, kao nekog ko se oseća stešneno u svetu iz kog potiče i u kom živi, ukazuje na relativnost slike o sebi i drugom, i potvrđuje da identitet mora da se posmatra kao kategorija koja nije data jednom za svagda, već se menja kontekstualno.

Zaključne napomene

Analiza romana Radu Flore ukazuje na slojevitost slike o sebi i drugom, te da se pojam identiteta i alteriteta menja zavisno od istorijskih i političkih prilika, ideologija i diskursa. Tek u slučaju da romane Radu Flore analiziramo kao dokument, piščeva raspisanost, obilje detelja i gotovo opsednutost istorijom, umesto mane može da se posmatra kao vrlina dela. Ako književne tekstove posmatramo na taj način, dolazimo do zanimljivih informacija o identitetu rumunske zajednice u Vojvodini.

S obzirom da kategorija identiteta nema trajna obeležja, književnost u značajnoj meri može da utiče na promenu identiteta. Pri tom, piščevo sećanje koje sačinjava književni tekst često evocira prošlost koja je drugačija od zvanične, i omogućava nam da uočimo drugačiju sliku o svetu ili drugačije elemente identiteta određene zajednice. Činjenica da su analizirani tekstovi dominantno obeleženi nacionalnim diskursom ukazuje da književnost može da se posmatra kao nov model kulturnog i nacionalnog angažovanja, u koji stanovnici ovog prostora unose svoju tradiciju, nasleđe i predanja, kojima iskazuju svest o sopstvenoj posebnosti.

Savremene književne teorije, stoga, s pravom ukazuju na mogućnost da „u pohranjivanju i akumuliranju kulturnih podataka, književni tekst i njegova intertekstualna dimenzija funkcionišu kao deo kulturnog pamćenja“ (Lachmann 2004: 165) i da se posmatraju kao nosioci obilja podataka o identitetu neke zajednice, koji

¹ „Eu sînt învățător aici!“ (*Zidul*, str. 292).

imaju moć da ponovo oblikuju stvarnost čiji model predstavljaju. Pripadnost naciji na taj način ima kreativnu ulogu, ona je pokretač društvenih i kulturnih promena.

Analizirani romani:

- Radu Flora, *Cînd vine primăvara: roman*. Panciova: Libertatea, 1970.
Radu Flora, *Capcana: roman*. Panciova: Libertatea, 1978.
Radu Flora, *Vîrtejul: roman*. Panciova: Libertatea, 1980.
Radu Flora, *Zidul: roman*. Panciova: Libertatea, 1983.

Bibliografija:

- Almăjan 2002: Slavco Almăjan. *Postfață*, u: *Vizuina: roman*. Novi Sad: S.L.R.
Almăjan 2002a: Slavco Almăjan. *Deliciosul destin minoritar*. Timișoara: Avgusta
Anderson 1990: Benedikt Anderson. *Nacija: zamišljena zajednica: razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga
Assmann 2005: Jan Assmann, *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme
Bahtin 1989: Mihail Bahtin. *O romanu*. Beograd: Nolit
Bugarski 2002: Ranko Bugarski. *Nova lica jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek
Bugarski 2005: Ranko Bugarski. *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek
Ćorković 2006: Mirjana Ćorković, *Nostalgia în literatură și în viață: povestea despre învățătorii dintre cele două războaie mondiale = [Nostalgija u književnosti i u životu: priča o učiteljima u međuratnom periodu]*, u: *Tradiție: revistă de etnografie și folclor*, Anul XII, Nr. 29-30 (2006), str. 12-13
Ćorković 2007: Mirjana Ćorković, *Text în contextul graniței: romanele lui Radu Flora*, u: *Români majoritari – români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice. Simpozion Internațional (19-21 septembrie 2007; Iași) = [Tekst u kontekstu granice: romani Radu Flore, u: Rumuni kao manjina, Rumuni kao većina: lingvističke, književne i etnološke interferencije i suživot. Međunarodni simpozijum (19-21. septembar 2007; Jaši)]*. Iași: Alfa, 2008, str. 519-529
Ćorković 2008: Mirjana Ćorković, *Slika sveta u romanima Radu Flore: magistarski rad (u rukopisu)*
Dima 1987: Dragoș Dima. *Radu Flora, romancier (între real și ficțiune, autor și personaj)*, u: *Și totuși viața-i...: omagiu lui Radu Flora la 65 de ani*. Panciova: Libertatea (Colecția revistei Lumina)
Dimić 1997: Lj. Dimić. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji: 1918-1941. 2. deo, Škola i crkva*. Beograd, Stubovi kulture
Fabijeti 2002: Ugo Fabijeti. *Uvod u antropologiju: od globalnog do lokalnog*. Beograd: Clio
Flora 1969: Radu Flora. *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*.

- Beograd: Filološki fakultet
Flora 1975: Radu Flora. *Floclor literar bănăţean: sinteze și premise*. Panciova: Libertatea
Flora 1981: Radu Flora. *Zapisi: književnost i kultura Rumuna u SAP Vojvodini*. Zrenjanin: Gradska biblioteka «Žarko Zrenjanin»
Gavrilović 1996: Nikola Gavrilović. *Obrazovanje učitelja u austrijskim naslednim zemljama i vojnoj granici u prvoj polovini XIX veka*, u: *Obrazovanje učitelja u Vršcu: Nastanak i razvitak obrazovanja učitelja u XIX i XX veku (prilozi za monografiju)*. Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača
Ghinoiu 1997: Ion Ghinoiu. *Obiceiuri populare de peste an: dicționar*. București: Fundația Culturală Română
Hobsbom/Rejndžer 2002: Erik Hobsbom, Terens Rejndžer. *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek
Ivanić 1998: Dušan Ivanić. *Granica kao izazov autobiografsko-memoarske proze krajiških Srba*, u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: srpska autobiografska književnost*, 27/1. Beograd: MSC
Konstantinović 2004: Zoran Konstantinović. *Podunavlje: istorija jednog pojma i njegov kulturnoliterarni sadržaj*, u: *Književnost na jezicima manjina u Podunavlju*, Beograd: Institut za književnost
Kristal 1995: Devid Kristal. *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit
Lachmann 2004: Renate Lachmann. *Cultural memory and the role of literature*, u: *European Review* (Academia Europea, United Kingdom), Vol. 12, No. 2, str. 165-178
Lotman 1976: Jurij M. Lotman. *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit
Magda 1993: Iljana Magda. *Književnost za decu i školsku omladinu na rumunskom jeziku u R Srbiji: doktorska disertacija*. Beograd: Filološki fakultet (Rad u rukopisu)
Magdu 1985: Lia Magdu. *Câteva aspecte ale stilului în proza lui Radu Flora*, u: *Lumina*, XXXVIII, 4/1985.
Marino 1980: Adrian Marino. *Hermeneutica lui Mircea Eliade*. Cluj-Napoca: Dacia
Mitu 1997: Sorin Mitu. *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. București: Humanitas
Popa 1997: Ștefan N. Popa. *O istorie a literaturii române din Voivodina*. Panciova: Libertatea
Popi 1984: Gligor Popi. *Jugoslovensko-rumunski odnosi: 1918-1941*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za istoriju
Savić 1982: Momčilo Savić. *Stilske funkcije konjugacionih sredstava u savremenoj srpskohrvatskoj i rumunskoj beletristici*, u: *Radovi V jugoslovensko-rumunskog simpozijuma: književno-kulturne veze i reciprociteti*. Beograd: Filološki fakultet
Spiridon 2006: Monica Spiridon. *Identity discourses on Borders in Eastern Europe*, u: *Comparative Literature*, Fall 2006, Vol. 58, Issue 4, str. 376-386
Stolić 2001: Ana Stolić. *Društveni identitet učiteljica u Srbiji 19. veka*, u: *Godišnjak za društvenu istoriju*, VIII/3, Beograd
Ungureanu 2005: Cornel Ungureanu. *Geografia literaturii române, azi. Vol. 4, Banatul*. Pitești: Paralela 45
Uspenski 1979: Boris Uspenski. *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*. Beograd: Nolit

Romanoslavica vol. XLVI, nr. 3

Vahtel 2001: Endru Vahtel. *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*. Beograd: Stubovi kulture.

Vianu 1968: Tudor Vianu. *Estetica*. București: Editura pentru Literatură

Vintilescu 1981a: Virgil Vintilescu. *Modalități ale construcției românești în „Capcană” și „Vîrtejul”*, u: *Lumina*, XXXV, 9/1981

Vintilescu 1981b: Virgil Vintilescu, *Tipologia umană în Capcana” și „Vîrtejul”*, u: *Lumina*, XXXV, 12/1981

Zanini 2002: Pjero Zanini. *Značenja granice: prirodna, istorijska i duhovna određenja*. Beograd: Clio